

Lectio praecursoria: Evoluutiopsykologia kuluttajatutkijan työkalupakissa

Samuel Piha

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat!

Vajaa viisi vuotta sitten minua alettiin kutsua vessamaisteriksi. Taustalla oli ehkä Turun Sanomien tammikuussa 2014 julkaisema, graduuni pohjautuva artikkeli, jossa toimittaja minulle vessamaisterin arvonimen myönsi. Gradunihan siis käsitteli asiakasvessojen roolia vähittäiskaupan vetovoimatekijänä.

Vessamaisterius oli ensimmäinen kokemukseni siitä, että minulla on jotain ammattitaitoa, josta minut tunnetaan. Se tuntui oikein hienolta, olin silloin 22-vuotias. Graduni ohjaaja professori Heli Marjanen tosin nauraen tokaisi: "Samuel, nyt sinä kauniisti sanottuna profiloitunut, mutta rumasti sanottuna leimaudut." Tuskin kukaan voi syyttää minua siitä, että ajatus profiloitumisesta tuntui paremmalta. Päätin siis heittää vettä myllyyn ja laajensin vessagraduni tieteelliseksi artikkeliksi.

Kuitenkin kun mietin, että muutaman vuoden päästä minua ei ehkä kutsuttaisikaan vessamaisteriksi vaan vessatohtoriksi, minua hiukan puistatti. Haluaisinko olla vessatohtori? En haluaisi, vaan tarvitsisin jotain hiukan isompaa. Päätin valita profiloitumisen, mutta en profiloitumista vessatutkijaksi, vaan profiloitumisen erikoisten kuluttajakäyttäytymisen muotojen – hullujen ideoiden – tutkijaksi. Vessatutkimuksen jälkeisiä, niin ikään väitöskirjaani sisältyviä teemoja ovatkin olleet hyönteisruoka ja seksivälineet. Nämä kolme aihetta olen nyt tarkastettavana olevassa väitöskirjassani nivonut yhteen.

Mutta haluan nyt olla tiedeyhteisön edessä rehellinen. Vessat, hyönteisruoka ja seksivälineet ovat ilman muuta kiehtovia, käytännöllisesti relevantteja ja älyllisestikin stimuloivia aihealueita. Ne ovat varmasti tutkimukseni mieleenpainuva osuus, kiiltokuva – tutkimukseni se osa, joka säväyttää. Ne ovat tarttumapinta, josta on helppo kirjoittaa suurelle yleisölle, josta saa hyviä illalliskeskustelujen aiheita ja josta minulle voi keksiä vessamaisterin kaltaisia lempinimiä.

Minulle vessat, hyönteiset ja seksivälineet ovat kuitenkin myös paljon muuta. Ne ovat kaivoja – kaivoja, joista olen kauhonut vettä tieteellisen työni rakennusaineeksi. Ne ovat kaivoja, joihin laskeutumalla olen päässyt polskuttelemaan kuluttajatutkimuksen hämmästyttävässä, joskus myös hieman

tukehduttavassa, maailmassa. Mutta vasta kun olin tyhjentänyt nämä kaivot vedestä ja nähnyt pohjamudat, ajattelin löytäneeni innoitukseni todellisen lähteen. Veden alta paljastui ravinteikas maaperä, joka tulisi olemaan kasvualusta sille työlle, jonka tänään teille esitän.

Mitä kaivon pohjalta siis paljastui? Sieltä paljastui teoria – teoria. Kun asiaa jälkikäteen ajattelen, Turun kauppakorkeakoulussa saamani tieteellisen koulutuksen keskeisin oppi on ollut teorian roolin ymmärtäminen. Mikä on siis teoria, ja mikä on sen rooli? Jotta voisin tähän kysymykseen vastata, palaan ajassa kahdeksan vuotta taaksepäin.

Heinäkuun helteellä vuonna 2010, olin suosikkipuuhassani, juoksemassa, siis lenkkeilemässä. Oli kulunut vain pari tuntia siitä, kun olin saanut kauan odottamani ja hartaasti toivomani tiedon valinnastani Turun kauppakorkeakoulun opiskelijaksi – siitä, kun olin lukenut isoäitini ekonomi Katarina Pihan Facebookiin asiasta kirjoittaman hehkutuspäivityksen.

Juoksin, lenkkeilin, pitkin suomalaisten kehtoa, Aurajoen ikiaikaista jokilaaksoa Halisten takamailla. 18-vuotias nuorukainen oli silloin hyvää vauhtia matkalla fyysisen kuntonsa huipulle. Tämä huippu on nyt 26-vuotiaana perheenisänä jo jäänyt taakseni, mutta täytyy muistaa, että 19-vuotiaana tekemäni Cooperin testin tulos on voimassa koko lopun ikäni.

Tieto hyväksymisestäni kiihdytti kovasti pohdintojani tulevaisuudesta ja erikoistumisestani. Mitä haluaisin olla, mitä tarkoitusta palvella? Mieleeni on jäänyt maalauksellinen kuva Aurajoen rannan avarasta maisemasta, jossa näkyy myös joen silloin ylittänyt Kampiföri. Tähän mielikuvaan yhdistyivät ajatukset, joita olin vielä kuukausi aikaisemmin lueskellut kauppakorkeakoulun markkinoinnin pääsykoekirjasta *StratMark: Strateginen markkinointiosaaminen*.

En enää muista tarkkaan, mitä kirjan tekijä, markkinoinnin professori Henrikki Tikkanen – täysin tuntematon nimi minulle tuolloin – tuohon hieman puisevaan teokseensa oli painattanut. Muistan kuitenkin oman mieleni liihottaneen kaikenlaisiin pohdintoihin, jotka voinee tiivistää seuraaviin kysymyksiin:

Miten markkinoinnin vaikutusta voisi mitata – tarkasti? Voisiko sitä mitata kenties samalla eksaktiudella kuin nyt mittaamme veriarvoja, lämpötilaa tai Cooperin testien tuloksia? Voisiko ihmisen käyttäytymistä tutkia luonnontieteellisellä erehtymättömyydellä?

Näin tulin istuttaneeksi kauaskantoisen ajatuksen päähäni, mutta opiskelijaelämä, fyysisen kunnon kohottaminen ja parisuhteen solmiminen veivät muutamiksi vuosiksi huomioni elämän tärkeisiin asioihin.

Kolme vuotta myöhemmin, heinäkuussa vuonna 2013, istuin puolisoni Elinan kanssa kauan suunnitellulla Norden Runt -reppureissulla junassa matkalla Uumajasta Kööpenhaminaan. Olin valinnut hyvää matkalukemista, Edward O.

Wilsonin kirjan konsilienssista, tieteiden ykseydestä. Tämä kirja, *Konsilienssi*, antoi minulle myönteisen vastauksen kaikkiin kolmea vuotta aikaisemmin Aurajokilaaksossa pohtimiini kysymyksiin.

Vuotta myöhemmin toukokuussa 2014 olin pyöräretkellä Uudenkaupungin saaristossa. Olin jälleen saanut hyvää matkalukemista. Tutustuin noina toukokuun vaaleanvihreinä päivinä Desmond Morrisin vaikuttaviin klassikoihin *Alaston apina* ja *Ihmisten eläintarha*. Viimeistään silloin olin täysin vakuuttunut siitä, mitä olin etsinyt ja mikä oli kaivojeni pohjamudan luonne.

Se oli superteoria nimeltä evoluutiopsykologia.

Superteoriana se minulle ainakin näyttäytyi. Innostuin evoluutiopsykologiasta kovasti. Syksyllä 2014, kun olin aloittanut jatko-opinnot, sain inspiraatiota ja itsevarmuutta kirjoittaa provosoivia tekstejä esimerkiksi *Tieteessä tapahtuu* -lehteen, *Psykologia*-lehteen ja jopa *Helsingin Sanomiin*. Kuvaavia ovat Helsingin Sanomien mielipidekirjoituksessa kesäkuussa 2015 käyttämäni sanavalinnat:

”Psykologian ongelma ovat ristiriitaiset teoriat, joilla ei ole biologian kaltaista peruskiveä. Humanistiset tieteet kärsivät samasta lastentaudista.” ja ”Aluksi oli useita evoluutioteorioita, sitten vain yksi. Nyt on useita psykologisia ja humanistisia teorioita, tulevaisuudessa vain yksi. Tilaa ei useammalle olisikaan.”

Sain kriittistä, jopa murskaavaa palautetta näistä innostuksen sokaisemista ajatuksistani – ja täysin aiheellisesti. Jouduin karvaasti myöntämään itselleni, että kaivojen pohjalta löytämäni pohjamuta ei ollutkaan niin möyheää kuin olin odottanut. Sitä piti kääntää ja kuopia ennen kuin saatoin istuttaa mitään.

Niinpä käytin kevään 2016 tieteenfilosofisiin pohdintoihin. Markkinoinnin teoriakurssilla, joka pidettiin tammikuussa 2016 Vaasan yliopistolla, sain siemeniä näille pohdinnoille. Otto Rosendahlin kanssa kevään kuluessa pitämämme lukupiiri auttoi myös kovasti. Näiltä kuukausilta mieleeni on jäänyt viisas sanoma filosofi Karl Popperilta: ”Aina kun jokin teoria näyttäytyy sinulle ainoana mahdollisuutena, et todennäköisesti ymmärrä joko itse teoriaa tai sitä ongelmaa, joka teorian on määrä ratkaista.”

Unelmani evoluutiopsykologiasta superteoriana ei siis kestänyt kriittistä, yhteiskuntatieteellistä tarkastelua. Ymmärsin, että tutkittavia ilmiöitä pitää katsoa kokonaisvaltaisesti, monesta eri näkökulmasta. Omaksuin vähitellen ajatuksen teoreettisesta pluralismista ja – jälleen professori Henrikki Tikkasen inspiroimana – niin sanotusta paradigmapielstä.

Paradigmapielin mukaan tutkija ei ole koskaan teoriansa renki. Hänen ei tarvitse sovittaa kaikkea ajatteluaan teorian mukaiseksi. Sen sijaan teoriat ovat aina tutkijan renkejä. Edelleen, teorioita yhdistävät paradigmat ovat kuin pelejä, joita kuka tahansa voi pelata, jos vain tuntee kunkin pelin säännöt. Voin siis yhdessä

tutkimuksessani soveltaa positivistista evoluutiopsykologiaa, toisessa relativistista kulutuskuulttuuritutkimusta. Minä voin tehdä sen, ja se auttaa minua näkemään asiat kokonaisuuksina.

Tässähän on järkeä. Ajatelkaapa puuta. Kun katsomme puuta, näemme sen yhdestä suunnasta, yhdestä näkökulmasta. Näemme siitä yhden puolen. Kun kierrämme puun toiselle puolelle, näemme siitä toisen puolen, toisesta näkökulmasta. Mutta puu on silti sama, ja molemmat näkökulmat oikeita. Onko kukaan tutkija niin hölmö, että katsoo tutkimuskohdettaan vain yhdestä näkökulmasta ja kuvittelee kyseisen näkökulman paljastavan tutkimuskohteen kaikki puolet? Minä taisin olla näin hölmö.

Katsokaapa seuraavaksi seinällä olevaa professori Kalevi Pihan muotokuvaa. En voi olla sitä mainitsematta, suonette anteeksi. Kuvan välityksellä näemme isoisästä vain yhden puolen – sen puolen, jonka maalari on meille ikuistanut. Mutta maalari ei nähnyt vain yhtä puolta, hän tarkasteli isoisää monesta suunnasta, hänet kutsuttiin etukäteen jopa kahville keskustelemaan isoisän kanssa. Kun maalari oli tutustunut kaikkiin puoliin, hän maalasi, hän maalasi yhtä valitsemaansa näkökulmaa noudattaen. Lopputulos on silmiemme edessä.

Maalarin lailla tieteen tekijän on tunnettava tutkimuskohteensa läpikotaisin. Hänen on osattava katsoa sitä jokaisesta suunnasta, jotta hän pystyisi muodostamaan siitä yhteen, rajattuun näkökulmaan perustuvan tutkimuksen. Mutta tämän rajatun näkökulman pitää myös kunnioittaa kaikkia muitakin näkökulmia, tai muuten se esittää tutkimuskohteensa auttamatta valheellisesti.

Tämä on myös väitöskirjani teoreettinen ja tieteenfilosofinen ydin. Tätä ydintä voidaan kutsua instrumentalismiksi. Instrumentalismi on tieteenfilosofia, joka on hyvin lähellä ajatusta paradigmapielistä. Siinä teoriat ovat työkaluja, jotka sopivat ratkaisemaan erilaisia ongelmia. Vasaralla voi naulata, ruuvimeisseli sopii ruuvaamiseen, ja saha sopii sahaamiseen.

Jokaisella instrumentalistilla on työkalupakki. Kun instrumentalisti etenee urallaan pidemmälle ja oppii yhä enemmän, hänen työkalupakkinsa täyttyy, hänellä on pakissaan yhä enemmän selitysmalleja. Taloussosiologian emeritusprofessori Timo Toivonen sanoi minulle kerran, että kun hyvä yhteiskuntatieteilijä kuulee tutkimusongelman, hänen pitää keksiä heti vähintään kolme eri selitystä kyseiselle ongelmalle. Hänen pitää pelata paradigmapieliä.

Olen tieteellisessä ajattelussani tullut pitkähkön matkan, kun olen mielessäni alentanut evoluutiopsykologian superteoriasta vain yhdeksi työkaluksi tutkijan työkalupakissa. Mutta samalla tavalla kuin voimme keskittyä harjoittamaan itseämme yhden työkalun käyttämisen mestariksi, voimme tieteellisessä työssämme keskittyä harjaannuttamaan vain yhden teorian tuntemusta.

Näin teen tässä evoluutiopsykologiaa soveltavassa väitöskirjassani, jonka

tarkoituksena on esittää evoluutiopsykologia ihmisen käyttäytymistä selittävänä instrumentaalisenä työkaluna, jonka avulla jokainen ihminen voi parantaa itsetuntemustaan ja tuntea itseänsä voimakkaammaksi. Väitöskirjassani en siis tarjoa evoluutiopsykologiaa vain tutkijoiden työkalupakkiin, vaan jokaisen ihmisen, jokaisen kuluttajan, työkalupakkiin.

Palataanpa kaivoihin. Minusta tuntuu siltä, että olen ryystänyt ne vedestä tyhjiksi, olen päässyt pohjalle, olen tunkenut käteni pohjamutaan, olen kuopinut nämä pohjamudat, olen istuttanut maaperälle siemenen ja olen kasvattanut puun, joka alkaa ehkä pikkuhiljaa muistuttaa väitöskirjaa kooltaan ja näöltään. Mutta olenko löytänyt sitä lähdeettä, jota olen alusta asti etsinyt ja joskus jo luullut löytäneeni?

Kriittisen realismin sävyttämässä tieteellisessä koulutuksessani olen oppinut, että totuutta ei voi koskaan saavuttaa, vaikka tuolla jossain se lymyääkin. Näemme totuuden ja lähestymme sitä kuin matemaattista raja-arvoa. Ehkä olemme nappaamaisillamme sen, mutta se luiskahtaa otteestamme kuin puolikypsä kirsikkatomaatti haarukan piikeistä.

Mitä voin tästä päätellä? Ehkä loputon kamppailu kirsikkatomaattia vastaan on lähteeni. Ehkä lähteeni on se, että pohjamutien kuopiminen ei koskaan pääty. Ehkä en tiedä, mutta tietämättömyys onkin tässä parasta, koska niin kauan kuin tieteentekijä on tietämätön, hänellä on syytä jatkaa.

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat!

Käsillä alkaa olla hetki, jota olen kuin pikku poika odottanut siitä asti, kun mielessäni ensimmäistä kertaa viipyi ajatus väitöskirjan kirjoittamisesta. En muista tarkkaan, milloin se tapahtui, mutta kai samoihin aikoihin, kun juoksin Aurajokilaakson esihistoriallisissa maisemissa.

Käsillä on hetki, kun kaiken muodollisuuden saattamana kutsun minua huomattavasti kokeneemman tieteentekijän laskeutumaan tyhjentämäni kaivoon – kaivoon, jossa seison valmiina vastaamaan hänen kysymyksiinsä ja lopulta valmiina kuuntelemaan hänen arvovaltaisen arvionsa siitä, onko kasvattamani puu jo väitöskirja.

Käsillä on siis hetki, kun sanon etiketin mukaan: Pyydän Teitä, arvoisa professori Harri Luomala, Turun kauppakorkeakoulun määräämänä vastaväittäjänä esittämään ne muistutukset, joihin katsotte väitöskirjani antavan aiheita.

Kirjoittajatiedot

Kauppätieteiden tohtori Samuel Pihan markkinoinnin alaan kuuluva väitöskirja "Evolutionary psychology for consumers: Awareness of ultimate explanations as a self-reflective tool for consumer empowerment" tarkastettiin perjantaina 26.10.2018 Turun yliopiston kauppakorkeakoulussa. E-mail: samuel.piha@utu.fi.